

Юрій Зазуляк

**До питання про зв'язок києворуських правових традицій
та соціально-правової організації галицького селянства
XV–XVIII століття***

Серед широкого кола питань з історії соціально-правового устрою галицького селянства доби середньовіччя та раннього модерного часу, які досліджував заслужений львівський історик Василь Інкін, низка робіт вченого стосується співвідношення норм *Руської Правди* та правових звичаїв галицьких селянських громад XV–XVIII ст.¹ Зокрема, в одному зі своїх досліджень В. Інкін поставив питання про взаємозв'язок галицької практики «гоніння сліду» та одного з параграфів *Поширеної Правди*, який згадує про цю інституцію. Правовий звичай «гоніння сліду» був ключовим елементом у контролі над злочинністю у селах галицького Підгір'я у добу пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу. Практика «гоніння сліду» ґрунтувалася на тісній взаємодії територіальних сільських громад у переслідуванні злочинців по гарячих слідах скоєних ними кримінальних правопорушень.

Хоча у даній статті *Руської Правди* «гоніння сліду» не згадується як обов'язок саме селянських громад, В. Інкін був переконаний, що відповідні галицькі звичаї сформувалися якраз під впливом норм цієї давньоруської правової пам'ятки.² Водночас дослідження В. Інкіна було спробою історично-ретроспективного аналізу, або, як писав сам автор, намаганням виявити «звичаєво-правову основу відповідних законодавчих норм Руської Правди». «Гоніння сліду» у підкарпатських селах Галичини було для вченого залишками давньоруських правових інститутів, свого роду правовими «окамі» яні-

* Дана розвідка написана за підтримки наукової стипендії Олександра фон Гумбольдта (Німеччина).

- 1 Інкін В.Ф. «Гонение следа» в галицкой общинной практике XV–XVIII вв. (Материал для объяснения 77 статьи Пространной Правды). *Древнейшие государства на территории СССР. 1985 г.* М., 1986, 131–140; Інкін В.Ф. Статьи Русской Правды о мести в свете обычной практики галицких общинных судов (по актам XV–XVIII вв.). *Вестник Московского университета. Сер. 8. История.* 1990. № 1, 72–85.
- 2 Йдеться про текст 77-ї статті *Поширеної Руської Правди*, яка згадує про «гоніння сліду» злодія з «чужими людьми і послухами». Текст і коментар до даної статті див., наприкл.: Тихомиров М.Н. *Пособие для изучения Русской Правды.* М., 1953, 103; Зимин А.А. *Правда Русская.* М., 1999, 375.

лостями» (термін В. Інкіна), вивчення яких дозволяло реконструювати первинні правові процедури і норми *Руської Правди*³.

Наголос на тяглоті і актуальності правових норм та інститутів киеворуської доби, зокрема *Руської Правди*, у житті галицького селянства виступає ще виразніше в іншій статті В. Інкіна, присвяченій ролі помсти і приватних замиренень у селянському судочинстві XVI–XVIII ст. Вивчення справ про вбивства, помсту і замирення у судочинстві галицького Підгір'я, насамперед Самбірщини, становило, на думку вченого, підставу для кращого розуміння впливу відповідних статей *Руської Правди* на місцеву галицьку судову практику. При цьому В. Інкін доволі безапеляційно твердив, що місцеві селянські суди, незважаючи на те, що вони були у переважній більшості судами німецького і волоського права, зберегли спадкоємність з давньоруським судочинством і керувалися у своїй діяльності саме нормами давньоруського права⁴.

Спроба В. Інкіна показати, що основи соціально-правової організації селянства Галичини пізнього середньовіччя були закладені ще у часи Київської та Галицько-Волинської Русі, і що окремі важливі інститути цього селянського права можна вивести з норм *Руської Правди*, не була новою в історіографії. У радянський час про вплив давньоруського права на правові звичаї селянства в Галичині пізнішого часу як про доконаний факт писав інший львівський історик, Ярослав Мельничук⁵. Підходи та висновки В. Інкіна і Я. Мельничука виявляють багато спільного з принципами аналізу Бориса Грекова, які той сформулював у своєму фундаментальному дослідженні *Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века*. Можна припускати пряий вплив ідей та концепцій такого авторитетного дослідника як Б. Греков на українську радянську історіографію у цьому питанні⁶.

Подібно до В. Інкіна, дослідження правових звичаїв галицького селянства у роботі Б. Грекова мало виразний характер ретроспективного аналізу і слугувало перш за все цілі пояснення соціальних та правових інститутів Київської Русі X–XIII ст. Б. Греков, зокрема, твердив, що на прикладі Галицької Русі XV ст., завдяки багатству та розмаїттю збереженого джерельного матеріалу, можна найповніше вивчити «еволюцію норм давньоруського життя»⁷. Исто-

3 Інкін В.Ф. «Гонение следа», 132, 140.

4 Інкін В.Ф. Статьи Русской Правды, 73.

5 Мельничук Я.С. К вопросу о так называемой волошской колонизации и волошском праве в Карпатах в XVI-XVIII веках. *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1964 год*. Кишенев, 1966, 196. У цій роботі Я. Мельничук наводить свідчення про гоніння сліду, які він також розглядає як пережитки давньоруського права. Погляди про важливість давньоруського права, зокрема *Руської Правди*, у житті галицького селянства ранньомодерного часу у значно більш вульгаризованій формі присутні також у сучасній українській історіографії. Див., наприкл.: Гошко Ю. *Звичаєве право населення українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст.* Львів, 1999.

6 Б. Греков теж вбачав у свідченнях про гоніння сліду у Галичині XV ст. продовження давньоруських правових норм. Див.: Греков Б.Д. *Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века*. М., 1946, 294–295.

7 Греков Б.Д. *Крестьяне на Руси*, 250–251.

рик також вважав, що *Руська Правда* була «кодексом діючого права» на території Галичини у період як до, так і після польського завоювання середини XIV ст. За словами Б. Грекова, свідчення галицьких джерел того часу відкривають перед дослідниками унікальні можливості зрозуміти та прослідкувати як змінювалися норми *Руської Правди*. На переконання вченого, саме Галицька Русь, яка менше постраждала від монгольського нашествия, зуміла найкраще зберегти залишки суспільних відносин та правових норм, які відображені у *Руській Правді*. Тому аналіз соціальних змін в історії давньоруського селянства, який здійснив Б. Греков, передбачав постійний пошук слідів норм *Руської Правди* у галицьких судових актах XV ст.⁸ Ці погляди Б. Грекова на *Руську Правду* як загальноруський кодекс права не були новими в історіографії. Історіографічна традиція розглядати *Руську Правду* як свого роду «державне законодавство», яке мало «загальноруське» значення, зароджується разом із початками наукових досліджень цієї пам'ятки і стає домінуючою в історіографії радянського періоду⁹.

Оцінки Б. Грековим *Руської Правди* як правового кодексу, чинного на території усїєї Київської Русі, були виразом його розуміння середньовічного права загалом. Це підтверджують, зокрема, його судження про переклад на пізньосередньовічну руську канцелярійну мову Статутів Казимира Великого у версії малопольсько-великопольських дигестів. Переклад польського статутного права, який містив не лише Статути Казимира Великого, але й краківсько-вартські статuti Владислава Ягайла, було здійснено у XV ст.¹⁰ За Б. Грековим, у XV ст. цей перекладений *Віслицький статут* Казимира Великого став «діючим законом для Галицької та Белзько-Холмської Русі»¹¹.

Однак, ці висновки Б. Грекова не враховують кількох важливих аспектів, які стосуються як ролі статутного права у житті Польської Корони того часу, так і певних особливостей тексту даної пам'ятки. По-перше, вони погано узгоджуються з тим, що сьогодні відомо історикам про місце і роль статутного права у Польській Короні пізнього середньовіччя. Дослідники слушно

8 Греков Б.Д. *Крестьяне на Руси*, 250–252, 258, 287, 294–295, 300.

9 Див. історіографічний огляд у кн.: Юшков С.В. *Русская Правда. Происхождение, источники, ее значение*. М., 1950, 227, 228, 233. Подібно до Б. Грекова, С. Юшков був одним із чільних представників цієї традиції.

10 Руський переклад польських статутів Казимира Великого та Владислава Ягайла зберігся в одному з новгородських рукописів монастирської бібліотеки Св. Софії. Рукопис датують кінцем XV ст. Його віднайшов у збірці Румянцевського Музею і вперше описав у 1825 р. Ігнаци Данилевіч. Детальний опис рукопису і тексту статутів також здійснив Олександр Востоков. Деталі див.: А. Vetulani, S. Roman. *Średniowieczny ruski przekład statutów ziemskich Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły* (Wrocław, 1950).

11 Греков Б.Д. *Крестьяне на Руси*, 282, 320–321. Ці погляди Б. Грекова були майже дослівно і безкритично повторені його учнем Олександром Зіміним. Див.: Зимин А.А. *Правда Русская*, 308. Про зв'язок між появою руського перекладу польського статутного права та процесом надання польського права землям Галицької Русі у 1430–1434 рр. говорять також дослідники цієї пам'ятки Адам Ветулані та Станіслав Роман. Вони ж датують здійснення перекладу 20–30-ми роками XV ст. Див.: А. Vetulani, S. Roman, *Średniowieczny ruski przekład*, 71, 77–78, 84.

вказують, що королівські статuti мали доволі обмежене застосування у тогочасній судово-правовій практиці і що знання норм статутного права не були достатніми для того, щоб вважати їх по-справжньому діючим законом¹². Характерно у цьому зв'язку, що Б. Греков не розглядав можливості, що Статuti могли бути перекладені на приватне замовлення, і тому не мали сили «діючого закону». Власне такий приватний характер перекладу краще відповідає реаліям Галицької Русі XV ст.: вже у першій половині цього століття у Галичині мовою судочинства і документів була переважно латина, і тому великої потреби в офіційному перекладі Статутів не існувало. Окрім того, Б. Греков не допускав, що переклади статутного права могли взагалі не мати жодного відношення до Галицької Русі, а стосувалися зовсім іншого регіону¹³.

Погляди В. Інкіна та Б. Грекова лежали в руслі давньої і авторитетної історіографічної традиції, яка наголошувала на тягlostі і спадкоємності соціальних, правових та політичних структур, інститутів та процесів у регіонах, що раніше належали до кола київоруської спадщини¹⁴. Коли йдеться про вивчення Галичини XV–XVIII ст., то серед видатних попередників згаданих вчених можна назвати Івана Линниченка і Михайла Грушевського. Так, у своїх дослідженнях різних службесних груп населення у Галицькій Русі XV ст. І. Линниченко та М. Грушевський твердили про давньоруське походження цих груп, намагаючись, таким чином, показати присутність і важливість правових інститутів київоруського часу у суспільному житті Галицької Русі пізнього середньовіччя. Вплив цих поглядів помітний і у деяких сучасних історичних працях, зокрема польських. Так, Малгожата Колач-Хмель у своєму недавньому дослідженні селянства Холмської землі пізнього середньовіччя, слідує усталеним історіографічним поглядам, розглядає свідчення про «гоніння сліду» виключно як елемент місцевого руського права¹⁵.

Водночас, намагання вивчати правові звичаї та інститути селянства ранньомодерної Галичини виключно як продовження, хай навіть і у модифікованій формі, норм давньоруського права призводить до недооцінки і

12 Див., наприклад.: O. Balzer. *Uwagi o prawie zwyczajowym i ustawicznym w Polsce* (Poznań, 1889), 102–104; L. Łysiak. Statuty Kazimierza Wielkiego w małopolskiej praktyce sądowej XV wieku, *Studia Historyczne*. 1976. T. 19. № 1, 25–39. Важливо також, що руський текст Статутів був неповним, дослівним перекладом, а лише дуже скороченим викладом їхнього змісту. Крім того, укладачі вкрай доволіно перекладали окремі норми та терміни статутів. Див.: A. Vetulani, S. Roman, *Średniowieczny ruski przekład*, 79, 90.

13 Ці важливі зауваження висловив у своїй статті Юліуш Бардах. У Ю. Бардах знаходимо також аргументи, які дозволяють пов'язувати появу перекладів не з Галичиною, а з Підляшшям, і датувати їх другою половиною XV ст. Як одного з ймовірних ініціаторів перекладу Ю. Бардах розглядав холмського каштеляна Ванька з Квасилова, ім'я якого згадується у вступній частині тексту. Див.: J. Bardach. O przekładach ruskich polskich statutów ziemskich, *Studia źródłoznawcze*. 1962. T. 7, 77–98.

14 Наголос на значенні *Руської Правди* для соціально-правових відносин у регіонах України та Білорусії пізнього середньовіччя, можна також знайти у кн.: Пашуто В.Т., Флоря Б.Н., Хорошкевич А.Л. *Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства*. М., 1982, 19, 110–111. Ці міркування мало обґрунтовані з погляду джерел і мають переважно ідеологічний характер.

15 M. Kolač-Chmiel, *Spolecznosci chlopskie ziem chelmskiej w późnym średniowieczu* (Lublin, 2009), 110.

нехтування деяких важливих аспектів формування цих правових інститутів та практик.

Для початку треба зазначити, що «гоніння сліду» і приватні замирення мали універсальний характер у середньовічному праві. Наприклад, інститут «гоніння сліду» був поширеним у багатьох регіонах середньовічної Європи, добре відомим, зокрема, германському (*Spurfolge*) і англо-сакському праву (*Hue and Cry*)¹⁶. У середньовічній Польщі «гоніння сліду» належало до публічних, карально-поліційних функцій територіальних об'єднань громад, знаних під назвою опілля (*opole, vicinia*)¹⁷. Ці обов'язки знайшли своє відображення також у пам'ятках середньовічного писаного права країн Центрально-Східної Європи (Статути чеського князя Конрада III Оттона, Ельблонгська книга польського права, обидва тексти датовані XIII ст.). Згадки про «гоніння сліду», які походять з території Речі Посполитої, не обмежуються лише середньовіччям. «Гоніння сліду» було звичаєвою практикою на білоруських та українських землях Великого Князівства Литовського у XVI ст. Цей звичай був також підтверджений як норма кодифікованого права у Литовських Статутах¹⁸. «Гоніння сліду» як інструмент у боротьбі зі злочинністю було відомим також у польських містах ще у XVIII ст.¹⁹

Власне подібний універсальний характер цих соціально-правових інститутів робить вкрай проблематичними спроби їхньої класифікації відповідно до чітких етнічно-культурних критеріїв. Це особливо виразно простежується у випадку таких регіонів як Галичина, де, внаслідок особливостей соціально-політичного розвитку в епоху пізнього середньовіччя, зустрічалися і взаємодіяли різні типи права. Відомі мені галицькі свідчення з XV ст. не дають жодних підстав вважати «гоніння сліду» інститутом виключно давньоруського походження. Формування практики «гоніння сліду» у Галицькій Русі того часу було результатом взаємовпливу різних правових традицій і норм. При цьому, значною мірою не лише киеворуські правові звичаї, але польське земське право, а також волоське та німецьке осадниче право відіграли першорядну роль у цьому процесі²⁰. Таке припущення підтверджується

16 Про «гоніння сліду» в давньому германському праві див. D. Werkmüller, *Spurfolge*, *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Hrsg. A. Erler, E. Kaufmann. Bd. IV, 1791–1792. Тут також див. бібліографію питання. Про гоніння сліду у англо-сакському праві див.: F. Pollock, F.W. Maitland, *The History of English Law before the Time of Edward I*. 2 edition (Cambridge, 1898). Vol. II, 607–609.

17 K. Modzalewski, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, (Wrocław; etc., 1987), 176–78.

18 Див.: Гурбик А. Устроєві засади громадського судочинства й народна правосвідомість на українських землях у складі Великого Князівства Литовського. *Україна в Центрально-Східній Європі*. К., 2007. № 7, 106, 109, 113. Порівн. також коментар М. Тихомірова до відповідного параграфу Руської Правди: Тихоміров М.Н. *Пособие*, 103.

19 *W. Maisel. Ślad, Słownik starożytności słowiańskich*. Red. G. Labuda, Z. Stieber (Wrocław, etc.) T. 5, 560–561. В. Майзель подає також короткий огляд про інститут гоніння сліду у Центрально-Східній Європі. Порівн. Також: St. Borowski, *Ściganie przestępstw z urzędu w średniowiecznym prawie polskim* (Warszawa, 1933), 66–70.

20 Про практику «гоніння сліду» у волоському праві Молдови пізнього середньовіччя, яка своїми рисами була схожою з аналогічними галицькими звичаями, див.: Драгнев Д.М., Советов П.В.

свідченнями залишків локального законодавства Руського воєводства XV ст. Важливо, що ані Б. Греков, ані В. Інкін ніколи не покликаються у своїх дослідженнях на ці свідчення.

Перша з цих законодавчих пам'яток — це так звані *Statuta dominorum terre Russie pro communitio bono insti(tuta)*. Текст статутів був опублікований разом з іншими джерелами до історії сільського права Речі Посполитої Станіславом Кутшебою і Альфонсом Маньковським у 1938 р.²¹ Збережений варіант статуту недатований і є копією з якогось давнішого тексту, можливо оригіналу, зміст якого переписувач не завжди добре розумів, про що свідчать помилки, зроблені ним під час переписування. Водночас заголовок статуту, численні згадки про руське право, окремі терміни, які містить текст, а також палеографічний аналіз письма дозволяють датувати цю пам'ятку серединою XV ст. і пов'язувати її з територією Руського воєводства, наймовірніше Галицькою землею.

Статут складається з 18 параграфів, більшість з яких була покликана регулювати стосунки між шляхтою та їхніми підданими-селянами, зокрема нормувала право селянського переходу (*recessionale*) від одного пана до іншого. У статуті маємо також цікаві свідчення про особливості складання присяги шляхтою українського походження. Найважливішим свідченням для аналізу шляхів формування інституту «гоніння сліду» в Галичині того часу є перший параграф. Його текст звучить так: *Item quia ville ruthenicales iure theutonico locati de una villa ad aliam vestigium alias szlad tenetur(s) deducere. Et quando non deduceret, penam trium marcarum det.* Зміст параграфу можна розуміти і перекладати таким чином, що руські села, засновані на німецькому праві, зобов'язані були гнати слід від одного села до іншого. Громада, яка нехтувала цим обов'язком, каралася штрафом розміром у три гривні.

У параграфі бачимо очевидний взаємозв'язок між нормами земського, німецького і руського права у формуванні таких публічно-правових повинностей галицьких селян як «гоніння сліду». Не зовсім зрозумілим з тексту є, однак, яким саме був характер цього впливу одного права на інше. З одного боку, можна припускати, що «гоніння сліду» було нормою німецького права, яка запроваджувалася у момент заснування села на німецькому праві, чие населення складалося переважно з русинів, або ж ця норма поширювалося на вже існуючі села руського права після їх переведення на німецьке право. Таке припущення є можливим. Відомо, що одним з головних джерел німецького осадничого права, яке набуло поширення у країнах Східної Європи у XIII–XV ст., була znana збірка саксонського звичаєвого права, «Саксонське Дзер-

---

Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии (до начала XIX в.) *Славяно-волошские связи / Сборник статей*. Кишинев, 1978, 70.

21 Statut ziemi ruskiej, tyżący się głównie stosunków włościańskich, *Polskie ustawy wiejskie XV–XVIII w.* Wyd. Stanisław Kutrzeba i ks. Alfons Mańkowski. Archiwum Komisji Prawniczej (Kraków, 1938). T. 11, 1–4.

кало» (*Sachsenspiegel*). У «Саксонському Дзеркалі» маємо згадки про схожі до «гоніння сліду» поліційні обов'язки селянського населення²². З іншого боку, параграф не виключає також іншого трактування, а саме, що старі звичаї руського права, такі як «гоніння сліду», були пристосовані до нових соціально-правових моделей селянського осадництва, яким було німецьке право.

Важливість параграфу згаданого статуту полягає, однак, у тому, що він висвітлює не лише роль руського чи німецького права у регулюванні зобов'язань сільських громад переслідувати злочинців. Обов'язок селян «гнати слід» не згадується у тексті як давній звичай, скажімо руського права, але представлений як нова норма земського статутного права, прийнята на зібранні можновладців Руського воєводства, які у своїй більшості не були русинами. Таким чином, «гоніння сліду» виступає у статуті як законодавче нововведення, яке, хоча можливо і спирається на попередню правову звичаєву практику, але водночас змінює та доповнює її. Важливо також, що параграф був нормою писаного права. Саме писемний характер статуту посилював нормативність і обов'язковість параграфу як нової правової норми, водночас нівелюючи вагу старших усних звичаїв, які могли походити з часів галицько-волинської державності. Загалом, з поміж усіх інших законодавчих пам'яток Східної Європи, які згадують про «гоніння сліду», саме цей параграф згаданих статутів руських можновладців найповніше і найкраще віддзеркалює практику гоніння сліду у Галичині.

Важливим свідченням впливу локального земського права на регулювання практики «гоніння сліду» є параграф інших місцевих статутів, який походить з території Галицької Русі XV ст., так званих *Statuta ex utraque parte Bug tenenda*²³. Ці статути, дата появи яких також невідома, були прийняті за участі королівських комісарів для регулювання питання злочинності та селянських втеч на суміжних по Бугу територіях Галицької та Белзької землі²⁴. Перший параграф статутів, зокрема, зазначав, що власники вкрадених коней та речей мали право гнати слід злодіїв і вимагати від панів тих маєтків, де вони заста-

22 *Sachsenspiegel*. Landrecht. Zweites Buch. Art. 72. Про вплив «Саксонського Дзеркала» на магдебурзьке та німецьке осадниче право див.: Н. Lück, *Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Europäische Dimensionen zweier mitteldeutscher Rechtsquellen* (Hamburg, 1998), 36, 41.

23 Статути знайшов в одному з рукописів львівського Оссолінеуму і опублікував наприкінці XIX ст. львівський історик Фердинанд Бостель. Див.: F. Bostel, Ein polnisches Rechtsdenkmal aus dem 15. Jahrhundert, *Jahresbericht des k. k. zweiten Obergymnasiums in Lemberg für das Schuljahr 1890* (Lemberg, 1890), 11–20.

24 Згадки про Сокаль, Честилів та Івачів як місця проведення судових сесій дозволили Ф. Бостелю пов'язати видання статуту саме з Галицькою та Белзькою землями. Коротка преамбула статуту повідомляє, що судові сесії були проведені спеціально уповноваженими комісарами за дорученням короля Казимира Ягелончика. На підставі цих свідчень видавець джерела визначив приблизні хронологічні межі появи статуту другою половиною XV ст. Ф. Бостель також припускав, що статути були ймовірно видані після 1453 р. Саме тоді у титулатурі Казимира з'являється титул «пана Пруссії», який фігурує у статуті. Не виключено також, що статут з'явився приблизно коло 1462 р., коли Белзька земля перестала бути частиною удільного Мазовша і була інкорпорована до складу Корони. Див.: F. Bostel. Ein polnisches Rechtsdenkmal, 12–13.

ли злочинців, організувати суд і карати винних²⁵. Ці постанови є співзвучними з нормами іншої, напевно найвідомішої, пам'ятки місцевого законодавства Галичини того часу, а саме статуту панів Галицької землі з 1435 р., виданого від імені місцевого старости Михайла Бучацького і земського судді Яна Колі з Далеяова²⁶. Галицький статут містить схожий параграф про переслідування шляхтою злодіїв «гарячим копитом» і право суду над ними у тих селах, де вони були спіймані.

Джерела дозволяють розширити контекст можливого впливу польського земського статутного права на регулювання практики гоніння сліду у Галицькій Русі XV ст. Селянський обов'язок «гнати слід» регулювали також Статути Казимира Великого. Статути Казимира Великого були найважливішою збіркою польського статутного права пізнього середньовіччя. Їхні норми були відомі та застосовувалися у судочинстві Руського воєводства XV ст. Один з преюдициатів малопольських Статутів Казимира розглядав, зокрема, ситуацію, коли сусіди селянина, в якого злодій викрав коня, не захотіли долучитися до «гоніння сліду» злочинця. Статути присуджували таких осіб до компенсації украденого коня постраждалому²⁷. Детальне регулювання практики «гоніння сліду» знаходимо також у статутному праві XVI ст., зокрема в ординації про злодіїв і розбійників, виданій у 1522 р. спеціально для земель сусіднього з Галичиною Поділля²⁸.

На взаємовплив інституту «гоніння сліду» з земським правом у Галичині XV ст. вказує термінологія джерел. У згаданих статутах, а також у свідченнях судової практики «гоніння сліду» виступає також під назвою переслідування «гарячим копитом». Латинським відповідником цієї назви у тогочасній судовій термінології виступає *ardenti/recenti/ferventi vestigio*. Водночас, як це бачимо зі згаданого статуту руських дигнітаріїв, *vestigium* перекладався також як *слід*²⁹. Очевидно під цими двома назвами приховувався схожий, або ж ідентичний звичай земського права. Важливо, що у параграфах місцевих статутів та записках судів Руського воєводства, які згадують про переслідування «гарячим ко-

25 Ibid. S. 18.

26 *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej, z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacji A.Stadnickiego* (далі — *AGZ*). Wyd. K. Liske, A. Prochaska. (Lwów, 1887). Т. XII. № 4204.

27 *Statuty Kazimierza Wielkiego*. Opr. O. Balzer. Wyd. Z. Kaczmarczyk, M. Sczaniecki, S. Weymann (Poznan, 1947). № LXXXVIII, *de vistigio equorum proditorum circa vicinos. De sententia equi furati, quem vicini prosequi noluerunt*, 490.

28 *Corpus iuris polonici*. Wyd. O. Balzer (Kraków, 1906). Vol. III. № 272, 667–668.

29 *AGZ*. 1889. Т. XIV. № 1736 (після 1 липня, 1446): *...et hoc ministerialis statim ardenti vestigio alias kopithem venit et restavit eos in agro...*; Ibid. 1891. Т. XV. № 786 (січень 3–4, 1471): *... quem ferventi vestigio alias gorącym kopythem familia Andree vestigavit et detinuit cum facie...*; Ibid. 1901. Т. XVII. № 4189 (вересень 19, 1505): *...quem Iwan receptum Vrminsky recenti vestigio alias za raczim kopithem transivit usque ad villam Zandowicze...*

питом», саме представники шляхетської верстви, а не селяни, виступають як організатори і учасники таких переслідувань правопорушників³⁰.

Зв'язок земського права та звичаю «гоніння сліду» можна знайти і в інших свідченнях судової практики Руського воєводства XV ст. Одна з судових записок сяноцького гроду з 1451 р. повідомляє, наприклад, що селянин, оскаржений шляхтичем у злочинстві, відкидав звинувачення на тій підставі, що за ними ніколи «не гнали слід», ані судили на місці вчиненого злочину, тобто, що його вину ніколи по-справжньому не було доведено. Важливим у цьому свідченні є власне його правовий і нормативний контекст: розгляд справи відбувався у гродському суді і правові норми і процедури (зокрема згадка про «гоніння сліду»), до яких апелював підозрюваний, згадані у тексті як самочевидні для гродського судочинства³¹. Важливе свідчення такого зв'язку знаходимо в іншій сяноцькій гродській записці, датованій 1475 р. Записка інформує про групу осіб, що переслідувала гарячим слідом і схопила у Риманові мельника Станіслава з Глибокого, підозрюваного у злочинстві. Записка містить також судовий позов проти урядників і райців з Риманова, оскільки ті не дозволили переслідувачам судити схопленого злодія згідно, *nota bene*, польського права, яке у даному контексті слід очевидно розуміти як земське право³².

Ці свідчення статутів та судочинства дозволяють припускати, що звичай «гоніння сліду» був не частиною автономного і закритого правового устрою сільських громад, елементом, притаманним лише одному з селянських групових прав, а важливою складовою ширшої земської організації у боротьбі зі злочинцями; обов'язком, який регулювався нормами земського права та поширювався не лише на селянські громади, але й на шляхту, міщан і судових урядників. Характерно, що окремі джерела вказують на найдзвичайно строкате соціальне і етнічне походження осіб, які входили до складу груп переслідувачів. Наприклад, в уже згадуваній сяноцькій судовій записці з 1475 р. серед осіб, які переслідували і арештували злодія-мельника у Риманові, були волох або ж русин Яцько, князь з Одрехови; сяноцькі міщани, німці і русини Йоганнес Коксан, Андрій і Максим; а також сяноцький воєвода, шляхтич і поляк Томаш Поморський³³. У світлі галицьких джерел XV ст. також судові возні, як відомо, одна з ключових інституцій тогочасного земського судочинства, були уповноважені до «гоніння сліду». Це було частиною їхніх безпосередніх обов'язків, коли йшлося про збір безпосередніх доказів про

30 Див. уже згадувану ухвалу урядників і шляхти Галицької землі з 1435 р. про переслідування злодіїв гарячим копитом, Ibid. Т. XII. № 4204. Пор. також свідчення судових записок про випадки таких переслідувань, Ibid. Т. XV. № 786 (січень 3–4, 1471); Ibid. Т. XVII. № 4189 (вересень 19, 1505).

31 AGZ. 1886. Т. XI. № 3030 (серпень 14, 1451): *Dominus Petrus tamquam miles potest dicere contra me, quid vult, sed neque recenti vestigio contra me quidquid fuit actum neque iudicium recens sive ardens contra me fuit quesitum...*

32 Ibid. 1894. Т. XVI. № 1101 (червень 25, 1475): *...super quem ius Polonicale ab officiali et consulibus in Rymanow postulaverunt et ipsi dare noluerunt.*

33 Ibid.

правопорушення відразу після їхнього здійснення (так звана процедура ліцування і збору ліців)³⁴.

Окремі судові акти XV ст., які Б. Греков трактував як доказ київоруського походження «гоніння сліду», відкриті для інших тлумачень. На їх основі можна з певною обережністю вважати, що «гоніння сліду» було зобов'язанням сільських громад загалом, незалежно від їхнього правового статусу³⁵. Це зокрема стосується однієї з записок львівського гродського суду з 1440 р., яку наводить у своїй роботі Б. Греков. Записка повідомляє, що згідно вироку суду певний шляхтич Миколай (джерела не дають змогу точно ідентифікувати цю особу) мав представити свідків для спростування звинувачення, яке проти нього висунули громади підльвівських сіл Солонки, Жирівки і Сокільників. Селяни звинувачували шляхтича у тому, що той відбив у них злодія у селі Острожани, «слід» якого, як можна припускати з записки (сама записка, проте, ніде не згадує саме про «гоніння сліду»), вони гнали³⁶. Відомо, що Солонка і Жирівка були служебними селами з переважно українським населенням, які не підлягали німецькому праву. Для Б. Грекова ця записка була одним із доказів життєвості норм давньоруського права у Галичині XV ст.³⁷ Це припущення Б. Грекова слід визнати сумнівним з огляду на те, що ми знаємо про правовий статус і етнічну приналежність мешканців згаданих сіл. Так, з джерел XV ст. нічого не відомо про руське право у Солонці і Жирівці. Тип служебного права, до якого належали мешканці цих сіл, склався очевидно під впливом польської адміністративної практики³⁸. Крім того, Сокільники теж не належали до сіл руського права, але були одним зі старих сіл німецького права у Львівській землі, чие населення у XV ст. через близькість до Львова складало переважно поляки та німці³⁹. Тому, у даному випадку підставою спільних колективних правових дій для громад згаданих сіл могло бути не первинне етнічне руське право, як на цьому наполягав Б. Греков, але

34 Ibid. Т. XIV. № 2336 (листопад 6, 1450): *Et Ianussius ministerialis kecognovit, quia lyczowal fenum in curia eius et slad a pratis Lenkowe per totam viam*. Ibid. № 1736 (після 1 липня, 1446): *...et hoc ministerialis statim ardenti vestigio alias kopithem venit et restavit eos in agro...* Ibid. № 3061 (березень 19, 1454): *Et ministerialis usque ad curiam Hodovicze vestigium investigavit et fenum, quod in vestigio invenit, coram iudicio ostendit*.

35 У цьому зв'язку можна навести слушне зауваження Шимона Рундштайна про те, що «гоніння сліду» виступає невід'ємним елементом поняття середньовічної громади як такої, незалежно від її правового устрою. Див.: S. Rundstein, *Ludność wieśniacza ziemi Halickiej w wieku XV (Studia nad historią prawa polskiego, t. II, zes. 2)* (Lwów, 1903), 20.

36 AGZ. Т. XIV. № 1.

37 Греков Б.Д. *Крестьяне на Руси*, 295.

38 Див.: Зазуляк Ю. «Руське право» в Галичині XV ст. *Крізь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-ти річчя*. Львів, 2012, 71.

39 Про населення Сокільників див.: *Acta officii consistorialis Leopoliensis antiquissima* (Lwów, 1927). Ed. W. Rohny (Lwów, 1927). Vol. I. № 505 (*Valentinus Grabycz molendinator, Stanislaus Gnoyek de Szokolnyky kmethones*), № 874 (*providus Petrus Jordan de Szokolnyky honeste Heduiği de eadem Szokolnyky...*), № 1469 (*providi Michael et Hanus kmethones de Szokolnyky*), № 1556 (*laboriosus Iohannes Paczyorek kmetho de Szokolnyky*), № 1557 (*honesta Magdalena filia Pyndrich*), № 1904 (*lakel kmetho de Szokolnyky*).

солідарності, засновані на зв'язках сусідства. Якщо записка справді вказує на «гоніння сліду», то тоді її свідчення значно ускладнює картину взаємопереплетення різних правових традицій у випадку інституту «гоніння сліду».

Вплив земського польського права є також очевидним, коли йдеться про практику приватних мирових серед селян у XV ст. Цей вплив є найкраще помітним у регулярній практиці виступів селян як позивачів чи відповідачів під час розгляду справ про вбивство саме у гродських і земських судах. У цьому зв'язку варто також зазначити, що у світлі тогочасної судової практики інститут полюбовних замирень виступає невід'ємною складовою, а не альтернативою до земського судочинства, як це твердив В. Інкін. При цьому, у подібних судових процесах за участю місцевих селян-русинів не маємо жодних згадок чи посилань на норми чи процедури руського права як підставу для оголошення судового вироку, або ж укладення полюбовного замирення⁴⁰. Справи про кримінальну відповідальність селян за вбивство розглядалися згідно земського і гродського права. Так, саме з земського права селянські приватні замирення, в яких йдеться про вбивство, запозичують ритуал публічної покори⁴¹.

Сам В. Інкін у своєму дослідженні виділяє процедури і ритуали селянського судочинства у справах про вбивство, такі, наприклад, як «обволання вбитого», які були невідомі давньоруському праву і які за своїм походженням належали до інших правових традицій, зокрема німецького права⁴². Власне, подібні факти найкраще засвідчують своєрідну правово-звичаєву бріколажність селянського судочинства у Речі Посполитій ранньомодерного часу: у залежності від специфічних контекстів і обставин розгляду конкретних справ селянське судочинство могло використовувати і апелювати до найрізноманітніших за своїм походженням правових норм та інститутів⁴³.

Таким чином, як правові інститути і соціальна практика, гоніння сліду та приватні замирення були одним з очевидних проявів правової гібридизації, тобто активного взаємопроникнення елементів руського, волоського, німецького і польського права — явища надзвичайно поширеного і навіть типового для соціально-правової організації галицького селянства XIV–XVI ст.⁴⁴ Інс-

40 AGZ. Т. XI. № 2426, 3172, 3689; Т. XIII. № 412, 5178, 5568, 6006; Т. XVII. № 594.

41 Ibid. Т. XI. № 1321 (серпень 29, 1440); Ibid. Т. XVI. № 1167 (березень 12, 1476).

42 Инкин В.Ф. Статьи Русской Правды, 82.

43 Про поєднання найрізноманітніших за своїм походженням правових норм як характерну рису селянського судочинства у Речі Посполитій ранньомодерного часу, див.: R. Laszewski, *Wiejskie prawo karne w Polsce XVII i XVIII w.* (Toruń, 1988), 9; L. Łysiak, *Prawo i zwyczaj w praktyce małopolskich sądów wiejskich XV–XVIII wieku*, *Czasopiśmo Prawno-Historyczne*. 1982. Т. XXXIV. Zesz. 2, 10.

44 Характерно, що такий спостережливий і вдумливий історик як В. Інкін неодноразово звертав увагу на поширеність правових гібридів як невід'ємну рису селянського права і осадництва на теренах Галицького Підгір'я. Див.: Інкін В. *Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях: історичні нариси*. Львів, 2004, 232, 241–242, 244–245. Однак, цей аспект залишався повністю поза його увагою, коли йшлося про підкреслення вченим першорядної ролі саме давньоруських правових традицій, і особливо норм *Руської Правди*, як єдиного можливого джерела для таких правових звичаїв галицького селянства як «гоніння сліду» чи приватне замирення.

титущійно-правові гібриди виникають внаслідок глибокої трансформації соціально-правових основ життя галицького селянства у XIV–XVI ст., яке відбувалося під впливом стрімкого поширення і зростаючої ролі норм німецького і частково волоського права. З іншого боку, характерним для соціально-правових стосунків Галичини XV ст. було широке представництво і відповідальність селян перед земськими і гродськими судами. Селяни усе ще залишалися невід'ємною частиною земської організації, що дозволяло земському праву впливати на селянські соціально-правові відносини. Інший ключовий аспект соціально-правових стосунків того часу — розширення сфери доміняльного шляхетського судочинства над селянами, підстави якого творили норми та інституції того ж німецького і волоського права, лише частково обмежує публічну правоздатність селян у XV ст. Важливо також додати, що утвердження доміняльного судочинства як однієї з головних заasad селянського підданства у XVI–XVIII ст. зумовлювало регулярну інтервенцію пансько-шляхетської влади у соціально-правове життя селянства. Найпомітнішим проявом цього впливу були спеціальні селянські устави і статuti, які видавалися шляхетськими власниками сіл для регулювання судово-правової організації селянських громад і джерела яких могли знову ж таки мати різне походження.

Враховуючи універсальність інститутів «гоніння сліду» та приватного замирення, виглядає ймовірно, що польське земське право, німецьке і волоське осадничі права, норми яких поширюються на території Галичини у XIV–XV ст., впливали та змінювали вже існуючу звичаєву практику, яка справді сягала своїм корінням доби галицько-волинської державності⁴⁵. Водночас питання про можливий вплив саме *Руської Правди* як тексту на правові звичаї та інститути галицького селянства слід залишити без відповіді. Не має жодних свідчень, які б вказували на поширення і використання текстів *Руської Правди* на території Галицької Русі. Жодне зі свідчень про «гоніння сліду» чи приватні замирення, які наводять у своїх дослідженнях згадані вчені, ніколи не покликається на норми давньоруського права чи навіть галицького руського права XV ст.

Неможливість довести поширеність *Руської Правди* у Галичині в добу Ростиславичів чи Романовичів не заперечує, однак, того факту, що інститути «гоніння сліду» чи приватних замирень сліду могли бути частиною місцевих соціально-правових відносин у період перед польсько-угорськими завоюваннями. Йдеться радше про важливість наголосити на тому, що подібність

45 На це вказує одне з найранніших і найвідоміших свідчень про «гоніння сліду» в Галичині, яке міститься у документі розмежування землеволодінь монастиря св. Спаса у Лаврові та королівського села Стрільковичі. Документ, виставлений самбірським старостою Сташком з Давидова і датований 21 січня 1422 р., повідомляє про давність встановлених границь і практики «гоніння сліду», покликаючись на часи князів Лева та Юрія. Документ публікувався неодноразово. Див.: *Українські грамоти*. Т. 1: XIV в. і перша половина XV в. Вид. В. Розов. К., 1928. № 53, 96–98.

правових звичаїв та інститутів, які вчені фіксують у різних регіонах Київської Русі та сусідніх країн, не означає, що в основі їхнього походження лежав спільний законодавчий текст, яким мала б бути *Руська Правда*. *Руська Правда*, хоча і відображає схожість інститутів та термінології соціально-правового життя різних регіонів держави Рюриковичів, проте навряд чи саме вона була джерелом для їхнього формування⁴⁶.

Сьогоднішній стан досліджень над *Руською Правдою* схиляє радше до думки, що за своїм походженням і функціонуванням ця пам'ятка була пов'язана переважно з територією Північної, насамперед Новгородської Русі. За цим припущенням промовляє передовсім те, що історикам відомо про особливості мови і географію рукописної традиції текстів *Руської Правди*⁴⁷. Водночас, обсяг знань про *Руську Правду*, який є в розпорядженні дослідників і який породжував стільки різноманітних і взаємозаперечних гіпотез про генезу, призначення та функціонування цієї пам'ятки, не дає підстав для жодного з тих категоричних засновків, на яких Б. Греков і В. Інкін будували свій історично-ретроспективний аналіз галицьких соціально-правових відносин XV–XVIII ст.⁴⁸

Теоретично-методологічні засади історично-ретроспективного аналізу Б. Грекова та В. Інкіна, які власне всіляко підкреслювали виняткову роль *Руської Правди* у генезі правових норм та інститутів галицького селянства, треба також визнати хибними з інших міркувань. У своїх підходах до вивчення впливу *Руської Правди* на селянське право Галичини Б. Греков та В. Інкін опиралися на цілком сучасні, «етатистські» уявлення про киеворуську державність як відповідник, або ж предтечу модерної нації-держави. Як наслідок, вчені приписували цьому ранньосередньовічному державному об'єднанню риси і характе-

46 Про можливий перегук одного з параграфів *Поширеної Правди* та судової практики Галицької Русі XII ст. див.: Толочко А.П. «Правда Руская» и звенигородская берестяная грамота № 2. *Paleoslavica*, 2008. Т. XVI. № 1, 276–278. Див. також порівняння норм *Руської Правди* і правових пам'яток Новгород, Пскова і Смоленська та інших центрів Північно-Східної Русі XIII–XV ст.: Тихомиров М.Н. *Пособие*, 24; Зимин А.А. *Правда Русская*, 279–334. Пор. водночас скептичні оцінки деяких сучасних дослідників про можливість впливу *Руської Правди* на соціально-правове життя Великого Князівства Литовського. Див.: Ващук Д. Рецепція норм «Руської Правди» в пам'ятках права Великого Князівства Литовського (на матеріалах обласних привілеїв). *II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку»*. Кам'янець-Подільський та інш., 2005. Т. 1, 136–142.

47 Саймон Франклін і Джонатан Шепард припускають, наприклад, що *Руська Правда* була початково адресована Русі як групі міського населення, наймовірніше мешканцям Новгороду (S. Franklin and 'Shepard, *The Emergence of Rus'*. (NY and London, 1996), 224–225). Див. влучне спостереження Михайла Тихомирова про те, що *Волинська кормча* (кінець XIII ст.) та *Рязанська кормча* (1284 р.) не містять текстів *Руської Правди*, яка збереглася, як відомо, у складі тоді ж укладеної Новгородської кормчої (1282 р.): Тихомиров М.Н. *Пособие*, 24–25, також 17–20, 22. Порівн. також полеміку С. Юшкова з поглядами М. Тихомирова: Юшков С.В. *Русская правда*, 85–87. Про киявське, а не новгородське походження *Руської Правди* див.: Толочко А. *Краткая редакция Правды Руской: происхождение текста*. К., 2009, 18–19.

48 Огляд дискусійних питань в дослідженнях *Руської Правди* див.: Юшков С.В. *Русская правда*, 225–239; Тихомиров М.Н. *Пособие*, 9–15; Зимин А.А. *Правда Русская*. М., 1999, 11–28; Толочко А. *Краткая редакция Правды Руской*, 15–25.

ристики модерних націй-держав, в яких писемний документ та єдиний уніфікований кодекс права є універсальними інструментами управління⁴⁹.

Проте, цей погляд Б. Грекова чи В. Інкіна мало враховував певні фундаментальні риси державності і права київоруського періоду. Київська Русь була суспільством переважно усної комунікації, в якому, за окремими винятками (насамперед Новгород), щоденна прагматична писемність та писемний документ займали незначне місце. Якщо до цих характеристик додати майже повну відсутність розгалуженої мережі державних інститутів, бюрократії та юристів як соціально-професійних класів, традиції вченого писаного права, а також значну фрагментацію політичного та соціального простору, тоді уявлення про київоруське право будуть відрізнятися від бачення Б. Грекова чи В. Інкіна. Очевидна перевага соціально і географічно фрагментованих, усних локальних звичаїв, індивідуальний привілей як вияв ласки володаря, судовий казус-прецедент, а також часто радше символічно-ритуальне, аніж практичне значення законодавчих актів володарів раннього середньовіччя залишали мало місця для кодифікованого, уніфікованого писаного права, яке б поширювалося на усі верстви населення і було б чинним в усіх частинах «держави»⁵⁰.

Інший ключовий елемент у концепції неперервності розвитку давньоруського права у Галичині, якого дотримувалися згадані історики — це погляд на селянську громаду та селянство як головних носіїв особливого народного, національного духу, втіленого не лише у фольклорі, мові, але й у праві, який вони зберігали незмінними протягом століть⁵¹. Важливо також, що у цих історичних підходах сама селянська громада перетворювалася на свого роду позачасову категорію історичного аналізу, чиє внутрішнє життя та устрій не зазнавали відчутних змін з київоруських часів. Подібні погляди, які виражають очевидний вплив націоналістичних ідеологій доби Романтизму, переважно у формі більш або менш явного слов'янофільства і народництва, часто

---

49 Див. дуже характерні у цьому відношенні погляди С. Юшкова. Наприклад, вчений бездоказово твердив, що в *Короткій Правді* була встановлена система покарань, яка «повинна була застосовуватися на усьому просторі Київської Русі» (Юшков С.В. *Русская Правда*, 288–289, і наступні сторінки).

50 Див., наприклад, спостереження С. Франкліна і Дж. Шепарда, які, на підставі незначного числа згадок про князівські повноваження та судову владу у *Короткій Правді*, твердять, що князівське законодавство у часи Ярослава Мудрого мало вкрай обмежений, швидше символічний, ніж практичний характер: S. Franklin, Shepard, *The Emergence of Rus*, 219, 222, 225. Порівн. також важливий коментар Олексія Толочка про те, що дослідники не мають у своєму розпорядженні жодного збірника світського права з часів домонгольської Русі (навіть у копіях пізнішого часу). Див.: Толочко А. *Краткая редакция Правды Русской*, 38.

51 Греков Б.Д. *Крестьяне на Руси*, 304–305. Подібне трактування соціально-правових інституцій киевської доби співзвучне з концепціями німецької *Verfassungsgeschichte*, особливо ідеєю тягlostі в історії германських правових інституцій, що свого часу відзначив у своїй критиці Франтішек Граус. Див.: F. Graus, *Verfassungsgeschichte des Mittelalters*, *Historische Zeitschrift*. Bd. 243. 1986, 542, 545, 572. Пор. також S. Teuscher, *Erzähltes Recht. Lokale Herrschaft, Verschärflichung und Traditionsbildung im Spätmittelalter* (Frankfurt, New York, 2007), 16–17.

слугували українським та російським історикам головним теоретичним та світоглядним засновком для обґрунтування тези про галицьких селян XV–XVIII ст. як головних охоронців традиції руського державного права періоду київоруської та галицько-волинської державності, незважаючи на несприятливу і ворожу політику «чужоземних» політичних режимів. Таким чином, твердження істориків про *Руську Правду* як «загальноруський кодекс права», чинний на території «усієї держави», не можуть бути переконливо підкріплені історичними свідченнями, але ґрунтуються на світоглядних та ідеологічних переконаннях дослідників.

Підходи Б. Грекова, В.Інкіна та інших істориків до вивчення соціально-правових інститутів галицького селянства XV–XVIII ст. є добрим прикладом націоналізації історії Київської Русі в російській та українській історіографії XIX–XX ст. Загальновідомо, що становлення і розвиток академічного історіописання в Росії та Україні останніх двох століть, як зрештою і в усій Європі, були нерозривно пов'язані з процесом формування модерних націй і націоналізмів. Це особливо стосується історичних досліджень Київської Русі — звернення істориків до далекого ранньосередньовічного минулого епохи Рюриковичів було покликаним пояснити і обґрунтувати походження і неперервність історичного розвитку східнослов'янських народів. Історія Київської Русі у руках модерних істориків, подібно до їхніх попередників ранньомодерного часу, стала засадничим міфом генези східнослов'янських народів, справляючи, таким чином, великий вплив на процес самоусвідомлення цими спільнотами себе як націй. При цьому, міфотворче значення київоруської спадщини в національному історіописанні була рівною мірою важливим для виникнення і розвитку як модерної російської імперіалістичної свідомості, так і антиімперських націоналізмів білорусів та українців⁵².

Перетворення історії Київської Русі на ключовий елемент національних історичних наративів і національної історичної міфології супроводжувалося утвердженням в історичних дослідженнях ієрархічного відношення між концепціями *локального* та *загальнодержавного/національного*. Свідчення локальної практики могли бути досліджувані і зрозумілі не як автономні історичні феномени, але лише виключно у контексті національної, загально-російської чи української історії, як от історія київоруської держави, давньоруського права, або ж так званої «давньоруської народності». Через дані категорії історики безкритично осмислювали регіони київоруської спадщини

52 Порівн., наприклад, оцінки значення *Руської Правди* дані Борисом Грековим та Леонідом Білецьким: Греков Б.Д. *Крестьяне на Руси*, 252; Білецький Л. *Руська Правда й історія її тексту*. Вінніпег, 1993, 130. Погляд Б. Грекова на *Руську Правду* є вираженням класичного російського імперіалістичного топосу історії східнослов'янських народів як спільної долі. У випадку Л. Білецького його ґрунтовне джерелознавче дослідження про тексти *Руської Правди* закінчується, однак, висновком про 700-літнє значення пам'ятки для української історії та культури, написаним цілком у душі української національної мегаломанії.

як єдиний, гомогенний соціально-політичний та правовий простір. Важливим є доля історії соціальних класів і груп у цих підходах до вивчення Київської Русі: фрагментовані та розмаїті світи локальних сільських громад Східної Європи та Євразії коцептуалізувалися та зображувалися передовсім як історія єдиного давньоруського селянства та давньоруської селянської общини⁵³.

Як наслідок, дослідження з київоруської історії часто перетворювалися на своєрідні дискурсивні вправи з маркування чітких цивілізаційних та етнічних кордонів. У такий спосіб національне академічне історіописання складало свій внесок у творення культурної географії модерних націоналізмів та імперіалізмів⁵⁴. Саме ці світоглядні та ідеологічні підстави модерного історіописання визначали пріоритет історично-ретроспективного аналізу, який зводився до пошуків чистого етнічно-культурного, руського (російського, українського, білоруського) коріння певних інституцій, структур і практик соціально-правового життя та призводив до нівелювання складних соціальних процесів міжкультурної та міжетнічної взаємодії у середньовіччі. Важливо, що власне контекст національної історії визначав особливу легітимність цих концептуальних і світоглядних засад у історичних дослідженнях регіонів, що перебували під владою Рюриковичів у ранньому середньовіччі — вони приймалися як самоочевидні і такі, що не потребували доказів.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ

---

53 Так, наприклад, І. Линниченко писав про сотнях людей у Сяноцькій землі як про «обломки старовинної руської організації селянства в княжий період». При цьому історик оминув мовчанкою питання про те, чи справді соціальні відносини, які склалися у цьому регіоні, розташованому на польсько-українсько-словацькому прикордонні, про зв'язки якого з центрами Київської та Галицької Русі майже нічого не відомо, узагалі мали яке-небудь відношення до «давньоруського селянства». Див.: Линниченко И.А. *Черты из истории сословий*, 116. Услід за Линниченкою цю думку повторював Б. Греков. Див.: Греков Б.Д. *Крестьяне на Руси*, 252, 297–298. Переконливу критику спроб І. Линниченка віднайти у сільських відносинах Галичини пізнього середньовіччя залишки первинних давньоруських інститутів див.: Sz. Rundstein, *Ludność wieśniacza*, 19–21. Існує своєрідна іронія у тому, що ці ж галицькі свідчення XV ст. широко використовуються деякими польськими істориками для історичної реконструкції «польської селянської громади доби середньовіччя». (Див.: J. Wyrozumski, *Gromada w życiu średniowiecznej wsi polskiej. Społeczeństwo Polski średniowiecznej* (Warszawa, 1985). Т. 3, 219–251).

54 Про значення модерного академічного історіописання у процесі ментального і цивілізаційного картографування Східної Європи див. новаторське дослідження Н. Яковенко «Україна між Сходом і Заходом»: проєкція однієї ідеї. Яковенко Н. *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.* К., 2002, 333–365.